

myntstudier

Mynttidskriften på Internet

Nr 2005:2 - juni

www.numismatiskafor forskningsgruppen.su.se

Brita Malmer 80 år 1.6.2005

Ulla Westermarck och Kenneth Jonsson

Tjugo år har gått sedan Brita Malmer på 60-årsdagen hyllades med en festskrift i *hikuin* 11, 1985 (Jensen och Vellev 1985). Hon var då sedan 1.4.1979 förste innehavare av Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria, som hade instiftats 1.7.1978. Hon uppehöll denna tjänst fram till 1.7.1992, då hon efterträddes av Kenneth Jonsson. Den nyinrättade professuren, som bekostades av medel från Gunnar Ekströms stiftelse för numismatisk forskning, genomgick under denna tid viktiga förändringar. De första åren var den en forskningsprofessur knuten till Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR) med placering vid KMK. Från 1.7.1988 placerades professuren, Numismatiska forskningsgruppen som den därefter kallades, vid Stockholms universitet, arkeologiska institutionen. Arbetsplatsen låg emellertid till 1992 kvar i myntkabinettets annexlokaler på Gärdet i Stockholm.

I samband med organisatoriska förändringar 1975 lyckades Brita göra KMK till ett självständigt museum och personalen kunde öka kraftigt under hennes tid. Nästa mål – att KMK skulle kunna flytta in i nya lokaler i ett eget hus – förverkligades emellertid först 1996 under Henrik Klackenbergs tid som chef. Därmed kan man säga att Britas vision hade gått i uppfyllelse.

Sedan 1971, då Brita Malmer blev chef för KMK, hade hon varit ansvarig för vikingatidsprojektet (Vikingatida mynt funna i Sverige), ett i huvudsak svensk-tyskt-engelskt samarbete, och den därmed förknippade publikationsserien *Corpus nummorum saeculorum IX-XI (CNS)*. Britas sinne för metodik och logik kom här till

Redaktionellt

Myntstudier utges av Numismatiska Forskningsgruppen (Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria) vid Stockholms Universitet. Ansvarig utgivare är Kenneth Jonsson. Artiklarna kommer enbart att behandla mynt och därmed relaterad information, d.v.s inte medaljer, sedlar och polletter.

Distribution sker endast i detta elektroniska format (PDF), som alla intresserade själva kan skriva ut på papper. För att skriva ut den laddar man ner filen till sin egen dator. För utskrift krävs senaste version av Adobe Reader som går att ladda ner gratis från Adobes hemsida: www.adobe.com

Skriv lämpligen ut uppslag som börjar med udda sidor först och vänd därefter sidorna och skriv ut jämna sidor. Efter vikning har man tidskriften i A5-format. Bilderna blir bäst om man använder en laserskrivare med 1200 punkters upplösning per tum. Äldre nummer kan hämtas från hemsidan (se ovan).

Antalet nr per år varierar. När insända manuskript fyller ut ett nytt nr läggs det ut på hemsidan.

Artiklar kan skickas med e-post till: kenneth.jonsson@ark.su.se eller på diskett till Kenneth Jonsson, Numismatiska Forskningsgruppen, Stockholms Universitet, 106 91 Stockholm. Bilder kan skickas i elektroniskt format (TIFF eller JPEG) eller per post som vi skannar in.

Fig. 1. Brita Malmer 2000.

uttryck i hur fynden presenterades. Uppställningen i tabellform utgick från varje mynt som en individ och skiljde på uppgifter om myntens fysiska egenskaper före (primära) och efter (sekundära) präglingen. Den har sedan blivit förebild för en lång rad motsvarande arbeten i andra länder. Till projektet hör även en kommenterande serie, *Commentationes*. I den gula CNS-serien har hittills åtta volymer publicerats. *Commentationes* ombildades 1987 till den blå Nova Series (NS), där åtta volymer utkommit. Brita förblev projektledare och huvudredaktör till 1993.

Ett så omfattande företag som vikingatidsprojektet ger behov av en löpande rapportering om *Stand der Forschung*. Brita Malmer har många gånger både muntligen och skriftligen givit klarläggande och intressanta rapporter; några har publicerats i internationella skrifter och har därmed gjort projektet känt i vida kretsar. Därtill har hon i olika sammanhang redogjort för de metodologiska problem som redigeringen av ett så dis-

parat material som de vikingatida fynden medför (Malmer 1981B, 1984, 1986, 1988, 1990, 1993, 2003).

Med anledning av CNS-projektets 40-årsjubileum 1989 organiserade Numismatiska forskningsgruppen ett flera dagar långt symposium (1-4 juni) i Sigtuna. Symposiet, som samtidigt blev en hyllning till Brita Malmer för hennes mångåriga insatser inom projektet, samlade närmare 60 deltagare från 15 länder. Det blev en sammankomst som många bevarat i kärt minne. Förutom intressanta föredrag fanns där utrymme för kollegial och vänskaplig samvaro under angenäma former i en vacker miljö. Det numismatiska resultatet i form av 39 föredrag trycktes i *Sigtuna Papers* (Jonsson och Malmer 1990), en volym, som behållit sin betydelse inom vikingatidsforskningen.

Studietiden under Sture Bolin i Lund med den Weibullska skolans utgångspunkt i källmaterialet märks starkt i Britas egen forskning. Mynten representerar där ett oöverträffat samtida material med egen beviskraft. I samarbete med Mats P. Malmer utvecklades metoden att arbeta med verbala definitioner och oberoende typologiska element. Den är kännetecknade för hennes tidiga större vetenskapliga arbeten som myntningen i Norge under andra hälften av 1000-talet (Malmer 1961) och doktorsavhandlingen om den nordiska myntningen (Malmer 1966) (fig. 2). Det senaste exemplet är hennes studie inom Stureprojektet över den senmedeltida penningen i Sverige (Malmer 1980) där hon på nytt gav sig i kast med ett svårbehandlat material. I hennes senare arbeten har stampstudier varit mest framträdande. Stampstudier som metod utvecklades först inom den antika numismatiken. Inom europeisk vikingatida och medeltida numismatik introducerades den under 1950-talet och i Norden genom Britas första arbete över den äldsta svenska myntningen i Sigtuna under Olof Skötkonung 994-1022 (Malmer 1965). Den har senare blivit hennes kännemärke

Fig. 2. Hedeby ca 825-840. KG 5. *Spillings II, Othem sn, Gotland. KMK 103303. Den nordiska myntningens äldsta fas studerade Brita Malmer redan i sin doktoravhandling 1966. Under senare år har hon återupptagit sina studier kring den.*

genom Stureprojektet och den skandinaviska myntningen efter ca 995 (fig. 3).

Stampstudierna över de äldsta skandinaviska myntningarna ca 995-1020 med anglosaxiska förebilder presenterades i två materialpublikationer (Malmer 1989A och 1997A). De baserades på ett oerhört omfattande material från många länder, som samlats under mer än 40 års arbete. Hennes studier visade att Sigtunamyntningen under Olof Skötkonung var kontinuerlig från inledningen ca 995 tills myntningen i Anund Jakobs 1022-1050 namn inleddes och av betydligt större omfång än man tidigare har antagit. Motsvarande gäller för den äldsta danska myntningen fr.o.m. ca 995 som med stor sannolikhet skedde i Lund. En avslutande tredje volym kommer att behandla perioden ca 1020-1035 då myntningen av den s.k. ormtypen i Lund intar en central plats. Vidare kommer den att på nytt behandla den äldsta nordiska myntningen i Hedeby under första hälften av 800-talet.

Att bysantinska mynt är ett för Brita kärt ämne framgår av flera publikationer där även efterpräglingsarna behandlas (Hammarberg, Malmer & Zachrisson 1989; Malmer 1981A, 1991B, 1996, 2001).

Ett stort projekt som Brita initierade var Landskapsinventeringen, en publikationsserie som landskapsvis kortfattat skall beskriva alla myntfynd i Sverige. De två första volymerna, Östergötland och Ångermanland, utkom under hennes tid som redaktör

t.o.m. 30.6.1988, då projektet övergick till KMK.

En viktig fyndkategori utgörs av s.k. hopade fynd från kyrkor, kloster och städer. De har behandlats av Brita i ett flertal sammanhang (t.ex. Malmer 1980, 1981C, 1982A-B).

Hon har också aktivt deltagit i debatter. I en livlig polemik kring sceattas har hon argumenterat mot den av Michael Metcalf framförda teorin om en myntning i Ribe på 700-talet (Jonsson och Malmer 1986 och Malmer 1987). Den av hennes egna åsikter som blivit mest debatterad, är dateringen av en grupp penningar till perioden 1300-1325 (Malmer 1980, 15-27).

Vid sidan av sin vetenskapliga gärning har Brita Malmer ägnat stort intresse åt utåtriktad verksamhet, undervisning, föredrag, utställningar och populärvetenskapligt författande. Under de år då professuren var placerad vid KMK (1979-1988) ordnade hon bl.a. en lång rad populära och välbesökta seminarier kring vitt skilda numismatiska ämnen (se förteckning i Malmer 1989B, 29-30). Hennes bok *Mynt och människor* (Malmer 1968) blev en succé. Med utgångspunkt i de vikingatida myntfynden berättar hon i den om människor däribland flera kända personer från tiden omkring år 1000. Bokens värde förhöjs av hennes med osviktig säkerhet tecknade myntbilder. Även i många andra arbeten av hennes hand finner man dessa professionellt tecknade mynt och inskrifter, som förutom det estetiska värdet bidrar till att ge klarhet åt stundom bisarra "porträtt" och bokstavsföljder. För en bredare publik är också den fint illustrerade lilla skriften *Kung Olovs mynthus* (Malmer 1991A) avsedd. I den behandlas bl.a. de två blybitar med avtryck av myntstamps som då nyligen hittats i utgrävningar i kv. Urmarkaren i den husgrund som genom dessa sensationella fynd visade sig vara mynthuset. Avtrycket på det större blyfragmentet kunde identifieras som en skandinavisk imitation av Æthelred II:s Long Cross typ. En spän-

Fig. 3. Olof Skötkonung 994-1022. Sigtuna ca 1005. Efterprägling med anglo-saxiska förebilder och såväl läsliga som förvirrade inskrifter.

nande fortsättning följde med beskrivning av ett stampidentiskt mynt, som dykt upp i ett av Ivar Leimus publicerat fynd från Kose, Estland (Leimus och Malmer 1997). Vidare har Brita förutom en lång rad artiklar i numismatiska tidskrifter även bidragit med myntartiklar i *Nationalencyklopedien* och i Historiska Museets *Vikingatidens ABC*.

De tidiga nordiska mynten har en rikedom av intressanta bildtyper, som Brita Malmer både i skrift och bild tolkat på ett sätt som gjort att många fått upp ögonen också för deras estetiska värde. Ett fint prov på detta är *Skeppsmyntet från Okholm* (Malmer 2000), där hon med utgångspunkt från detta mynt även behandlar en rad andra motiv i den äldsta danska myntningen.

Brita har givetvis under åren förutom föreläsningar på internationella numismatiska kongresser och symposier även hållit en mängd föredrag i föreningar och institutioner runtom i landet, också i icke strikt numismatiska sammanhang. Sedan 1977 anordnas varje år vid Göteborgs universitet en Félix Neubergh Lecture. Denna föredragsserie har tillkommit genom en donation av bankiren Félix Neubergh, född i Göteborg men verksam i London. Vartannat år skall föreläsningen behandla problem inom "banking and Finance", vartannat år arkeologi. Med undantag för David M Wilson (1978) har arkeologerna hittills företrätt utomskandinaviska, ofta utomeuropeiska specialområden. Att Brita Malmer valdes till 1996 års föreläsare kan ses som ett tecken på ett ökat intresse för numismatik och penninghistoria,

ett intresse som hon själv idogt verkat för att uppamma.

Nordiskt samarbete fordrar intresse och deltagande från många parter. Inte minst Brita bidrog till att samarbetet mellan de nordiska institutionerna under en lång period var synnerligen livligt. En höjdpunkt utgjorde de nordiska forskarkurserna i numismatik, som samlade studenter i både numismatik, historia och arkeologi. Anslag från "Nordiska Forskarkurser" gavs tre gånger till kurser i Danmark (Krogerup, Humlebaek 11-15.8.1975, *NNÅ* 1975-76, 210), Sverige (Hässelby slott, 13-19.8. 1978, *NNÅ* 1979-80, 224) och Norge (Lysebu, Voksenkollen, 9-16.8. 1981, *NNUM* 1981:2, 27). För en tänkt fortsättning i Finland gavs inget anslag. En viktig produkt av nordiskt samarbete med lång tradition är *NNÅ*, som från början (1936) utgavs av Nordisk Numismatisk Union tillsammans med de nordiska myntkabinetter. När unionsmötet i Hvitträsk, Finland, 1981 tyvärr beslutade att skilja *NNÅ* från unionen, hörde Brita Malmer till dem som kraftigt engagerade sig för tidskriftens överlevnad och för att göra den mera lättillgänglig för en internationell läsekrets. I den andan beslöt den nya redaktionskommittén, i vilken Brita ingick till 1992, att artiklar i *NNÅ* framledes i huvudsak skulle publiceras på engelska, tyska eller franska (*NNUM* 1984:5, 91-92).

Två framstående numismatiker, Nicolas Keder och Nils Ludvig Rasmusson, liksom en medaljkonstnär, Sven Kulle, hör till de personer vars insatser Brita ingående har skildrat (Malmer 1975-1977A-B, 1997B).

Den stora uppskattning och beundran Britas verksamhet har fått såväl nationellt som internationellt framgår klarast av den mängd utmärkelser hon har erhållit under årens lopp. Förutom de som finns nämnda i hikuin 11 kan följande nämnas. Korresponderande ledamot av Finska Numismatiska Föreningen (1974), hedersledamot i Commission Internationale de Numismatique (1991), hedersledamot av Royal Numismatic Society

(1997).

Hon har erhållit Royal Numismatic Societys medalj 1986 och Huntington-medaljen för år 1988 för "distinguished contributions to numismatic scholarship" efter beslut av Huntington Medal Award Committee, The Institute for Advanced Study, Princeton, och American Numismatic Society, New York.

Av Institut de France, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris erhöj hon 1992 Prix Duchalais för insatser inom CNS-projektet. Gunnar Ekströms stiftelse för numismatisk forskning tilldelade 1998 Brita Malmer det första exemplaret av Wera och Gunnar Ekströms plakett med tillhörande stipendium. Den utdelas till "svensk eller utländsk medborgare, institution eller organisation som gjort ämnet numismatik stora tjänster".

En av Gunvor Svensson Lundkvist utförd porträttmedalj över Brita förädrades henne av Nordisk Numismatisk Union med anledning av 70-årsdagen 1995.

Med dessa kortfattade kommentarer kring en rik och mångsidig verksamhet i numismatikens tjänst vill vi framföra våra lyckönskningar till jubilaren med tack för gott samarbete och vänskap under många år.

Litteratur

Brita Malmers kompletta bibliografi kommer att publiceras i *NNUM* 2005:3. Här nedan förtecknas bara de arbeten som refereras till ovan.

Hammarberg, I., Malmer, B. och Zachrisson, T. 1989 - *Byzantine coins found in Sweden*. Comm. NS 2.1989.

Jensen, J.S. och Vellev, J. (red.) 1985 - *hikuin* 11. Moesgård 1985. Festskrift till Brita Malmer.

Jonsson, K. och Malmer, B. 1986 - *Sceattas och den äldsta nordiska myntingen*. *NNUM* 1986:4, s. 66-71.

Jonsson, K. och Malmer, B. (red.) 1990 - *Sigtuna Papers*, Comm. NS 6. Stockholm 1990.

Leimus, I. och Malmer, B. 1997 - Stampidentifiering av blyavtrycket från kv. Urmarkaren, Sigtuna, *NNÅ* 1992-93, 12-21.

Malmer, B. 1961 - A contribution to the numismatic history of Norway. *Comm.* 1, 223-376.

Malmer, B. 1965 - Olof Skötkonungs mynt och andra Ethelred-imitationer. Några svensk-engelska myntproblem. KVHAA. Antikvariskt Arkiv 27. Stockholm 1965.

Malmer B. 1966 - Nordiska mynt före år 1000. *Acta archaeologica Lundensia*, series in 8°, 4. Lund 1966.

Malmer, B. 1968 - *Mynt och människor. Vikingatidens silverskatter berättar*. Stockholm 1968.

Malmer, B. 1975-1977A - Keder, Nicolaus. *Svenskt biografiskt lexikon* 21:15-19.

Malmer, B. 1975-1977B - Kulle, Sven. *Svenskt biografiskt lexikon* 21:678-679.

Malmer, B. 1980 - *Den senmedeltida penningen i Sverige*. KVHAA. Antikvariska serien 31. Stockholm 1980.

Malmer, B. 1981A - Imitations of Byzantine miliaresia found in Sweden. *Studies in Northern coinages of the eleventh century* (red. C.J. Becker), Det kongelige danske videnskabernes selskab, Historisk-filosofiske skrifter 9:4, Köpenhamn 1981, 9-21.

Malmer, B. 1981B - Methodological problems in editing and evaluating the Swedish Viking-Age hoards. Viking-Age coinage in the Northern lands. The sixth Oxford symposium on coinage and monetary history. *British Archaeological reports. International Series*, 122, Oxford 1981, 391-403.

Malmer, B. 1981C - Myntfynd från Stockholm. Appendix till *Stockholm. Medeltidsstaden* 17. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, rapport. Göteborg 1981, 233-237.

Malmer, B. 1982A - Numismatik och bebyggelsehistoria i Sverige - aspekter på den medeltida myntmassans korologi och kronologi. *Bebyggelsehistorisk Tidskrift* 3.

Malmer, B. 1982B - Monetary circulation in

south-eastern Sweden c. 1350-1500 in the light of three major church finds. *NNÅ* 1981, 147-159.

Malmer, B. 1984 - Die Bearbeitung der wikingerzeitlichen Münzfunde aus Schweden. *Compte rendu* 31, 1984, 30-32.

Malmer, B. 1986 - Die Bearbeitung der wikingerzeitlichen Münzfunde aus Schweden. *Schweizerische Numismatische Rundschau* 65 (1986), 191-203.

Malmer, B. 1987 - Hamwic och Wodan/Monster-sceattas. *NNUM* 1987:1, 7.

Malmer, B. 1988 - Münzen der Wikingerzeit in Schweden. Ein Kurzbericht zum Forschungsstand i: Oldenburg - Wolin - Staraja Ladoga - Novgorod - Kiev. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 69, Mainz 1988, 648-653.

Malmer, B. 1989A - *The Sigtuna coinage c. 995-1005*. Comm. NS 4. Stockholm 1989.

Malmer, B. 1989B - Utanförsystemet. Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria 1/4 1979 - 30/6 1988. *SNT* 1989:2, 28-30.

Malmer, B. 1990 - Introduction, Sigtuna Papers. Proceedings of the Sigtuna symposium on Viking-Age coinage 1-4 June 1989. *Comm. NS* 6, 9-10.

Malmer, B. 1991A - *Kung Olofs mynthus i kvarteret Urmakaren, Sigtuna*. Med bidrag av Jonas Ros och Sten Tesch. Sigtuna museers skriftserie 3, 1991.

Malmer, B. 1991B - A small chain of Scandinavian Byzantine imitations from the early 11th century A.D. *Florilegium numismaticum, studia in honorem U. Westermark edita*. *NM XXXVIII*, 283-287.

Malmer, B. 1993 - Methodological problems in editing and evaluating the Swedish Viking-Age coin hoards. II. *Fernhandel und Geldwirtschaft. Beiträge zum deutschen Münzwesen in sächsischer und salischer Zeit. Ergebnisse des Dannenberg-Kolloquiums 1990* (red. B. Kluge), Sigmaringen 1993, 233-241.

Malmer, B. 1996 - On Byzantine coins from

the Viking Age found in Sweden. *Italiam fato profugi. Numismatic studies dedicated to Vladimir and Elvira Clain-Stefanelli*. Numismatica Lovaniensia 12, 1996, 249-252.

Malmer, B. 1997A - *The Anglo-Scandinavian coinage c. 995-1020*, Comm. NS 9, Stockholm 1997.

Malmer, B. 1997B - Rasmusson, Nils Ludvig. *Svenskt Biografiskt Lexikon* 29, 703-708.

Malmer, B. 2000 - Skeppsmyntet från Okholm. Om danska 800-talsmynt med fisksymboler. *NNUM* 2000:5, 103-109.

Malmer, B. 2001 - Some observations on the importation of Byzantine coins to Scandinavia in the tenth and eleventh centuries and the Scandinavian response. *Russian History* 28:1-4 (2001), Festschrift for Thomas S. Noonan, 295-302.

Malmer, B. 2003 - CNS-projektets principer. Kommentar till Christoph Kilgers artikel om pecks och bøjningar. *NNUM* 2003:1-2, 12-13.

Förkortningar

CNS - Corpus nummorum saeculorum IX - XI qui in Suecia reperti sunt. Stockholm 1975ff.

Comm. - Commentationes de nummis saeculorum IX - XI in Suecia repertis. Partes I - II. Stockholm 1961, 1968.

Comm. NS - Commentationes de nummis saeculorum IX - XI in Suecia repertis. Nova Series 1. Stockholm 1987ff.

KMK - Kungl. Myntkabinettet, Stockholm.

KVHAA - Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien.

NM - Numismatiska Meddelanden. Stockholm.

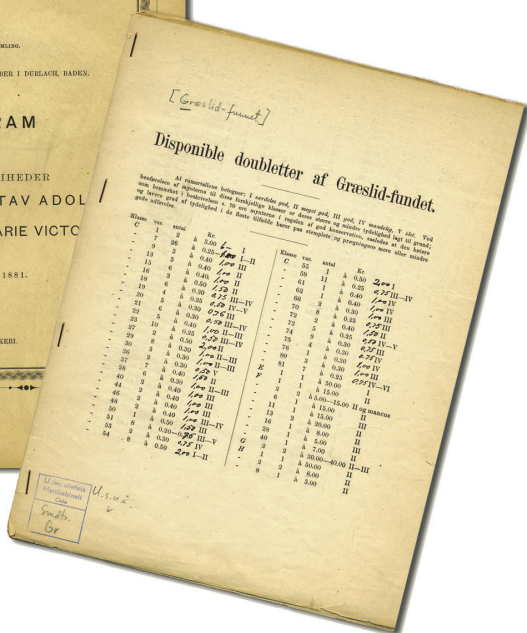
NNUM - Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad. Köpenhamn.

NNÅ - Nordisk Numismatisk Årsskrift. Köpenhamn-Oslo-Stockholm.

SNT - Svensk Numismatisk Tidskrift. Stockholm.

Fig. 1. L.B. Stenersens publikasjon over myntene i skattefunnet fra gården Gresli i Tydalen i Sør-Trøndelag (Gresli ligger noe over 100 km sør-øst for Trondheim) og slagslisten over dubletter fra funnet som ble vedlagt funnpublikasjonen i 1881.

Datering av Gresliskatten – Norges største skattefunn fra 1000-tallet

Svein H. Gullbekk

Skattefunnet fra gården Gresli i Tydalen i Sør-Trøndelag er med 8 norske penninger fra Harald Hardrådes tid (1047-1066) og 2,201 fra Olav Kyrres tid (1067-1093) det i særklasse største funnet med norsk mynt fra 1000-tallet. Naturlig nok har skattefunnet blitt gjenstand for oppmerksomhet fra alle som har studert norsk utmynting fra annen halvdel av 1000-tallet. Og siden etableringen av et nasjonalt myntvesen fant sted nettopp under Harald

Hardråde og videreført under Olav Kyrre, står skattefunnet sentralt i den tidlige norske mynthistorien.

Allerede tre år etter at Gresliskatten kom for en dag under potetthyping i 1878 publiserte daværende leder for Myntkabinettet i Oslo, Laurentius B. Stenersen, en detaljert katalog over myntene i skatten.¹ Stenersens klassifisering må i ettertid kunne sies å være ganske enestående for sin tid. Da Stenersen skulle klassifisere 2,201 mynter fra Olav Kyrres tid fant han mange nye typer, varianter og stempeler. I dag nærmere 125 år etter at Stenersen publiserte sin klassifisering kan man ikke bli annet enn imponert over hvor detaljert myntene ble beskrevet. Materialets karakter med tallrike glidninger

Fig. 2. Olav Kyrres tid (1067-1093), penning, Stenersen klasse D.

av motiver over hverandre var det vanskelig å løse oppgaven på en samvittighetsfull måte uten å beskrive hver eneste mynt på den mest inngående måte, og endte med å beskrive hvert eneste eksemplar ned på stempelnivå.

L.B. Stenersen opplevde at samtlige betydelige funn av norske penninger fra andre halvdel av det 11. århundre ble gjort i hans tid som bestyrer av Universitetets Myntkabinett fra 1877 til 1918, et faktum som har gjort Stenersen til en meget viktig brikke i forskningen på dette området. Det startet med Gresliskatten (1878) og fortsatte med skattefunn fra Imsland i Hordaland (1886), Helgelandsmoen i Buskerud (1892) og Måge i Hordaland (1909).² Etter å ha publisert samtlige mynter fra alle disse funnene på samme samvittighetsfulle måte som myntene fra Gresli, satt Stenersen størstedelen av disse myntene i forbindelse med sagasenes beretning om Haraldsslätten, noe som gjorde en datering til Harald Hardrådes tid nærliggende. De yngste myntene i funnet plasserte derimot Stenersen til Harald Hardrådes to sønner, Magnus og Olav som regjerte Norge i fellesskap i årene 1066-1068. Således mener han at skatten må ha blitt nedlagt i disse årene.³ Stenersens oppfatninger om dateringen av disse myntseriene ble stående til Brita Malmer tok fatt på dette materialet med fornyet entusiasme i 1950-årene. Med hennes banebrytende studie av norsk utmynting på 1000-tallet, *A Contribution to the Numismatic History of Norway*, som ble publisert i 1961, ordnet hun de norske utmyntningene fra andre halvdel av det 11. århundre i fire hovedperioder; 1) inntil ca. 1055, 2) ca. 1055-1080, 3) ca. 1080-1090, og

4) ca. 1090-1110. På bakgrunn av denne inndelingen daterte Malmer den store Gresliskatten til t.p.q. ca. 1080.⁴ I sin katalog over norske funn av mynter eldre enn ca. 1100 følger Kolbjørn Skaare opp Malmers datering t.p.q. ca. 1080.⁵

Det er mye som taler for at ca. 1080 er en fornuftig datering av Gresliskattens nedleggelse ut fra en *terminus post quem*-angivelse. Det er imidlertid et par ting som tyder på at den reelle nedleggelsen fant sted en gang i 1090-årene. En sammenligning mellom Gresliskatten og de øvrige skattefunnene fra denne perioden viser at den er betydelig større enn de øvrige, både hver for seg og samlet. Da 151 slike penninger kom for en dag på gården Imsland i Vikedal i Rogaland i 1886 og 240 i Måge i Ullensvang i Hordaland i 1909, ble det tidlig klart at det ikke fantes én eneste ny type utover de som var med i Gresliskatten. Blant alle de 390 penningene fra Imsland og Måge er det bare et par-tre eksemplarer som kan kalles nye varianter og en del nye stempler. Heller ikke andre funn har kunnet bidra med nye typer. Så langt det lar seg avgjøre inneholdt Gresliskatten samtlige mynttyper som ble preget under Olav Kyrres tid. Sammensetningen av mynter i denne skatten fremstår nærmest som et corpus over tidens utmynting.

Den brede samlingen mynter fra Olav Kyrres tid i Gresliskatten kan tyde på at myntene der avspeiler store deler av utmyntingen på den tiden. Det betyr i så fall at skatten ble nedlagt helt i mot slutten av, eller kanskje til og med etter at Olav Kyrres utmynting opphørte. Spørsmålet blir da når Olav Kyrre la ned sine utmyntninger. Uten at det foreligger skriftlige kilder med relevante opplysninger om norsk utmynting i 1080- og 1090-årene, er det nærliggende å tro at hans utmyntning foregikk utover ca. 1080. Det finnes ingen åpenbare årsaker til å tro at Olav Kyrre ikke skulle ha opprettholdt utmyntninger helt til slutten av sin tid på tronen, og kan hende hans edsvorne fortsatte utmynt-

ningen i kongens bilde etter hans død. Det er med bakgrunn i det norske materialet at jeg mener Gresliskatten må være nedlagt ca 1093, eller kanskje til og med noen år senere, altså inn i sønnen Magnus Berrføtts regjering (1093-1103).

Når det gjelder utmynting under Magnus Berrføtts tid (1093-1103) omfattet den så langt vi vet bare mynter av såkalt halvpenningstandard, det vil si penninger av halv vekt i forhold til penninger fra Harald Hardrådes og Olav Kyrres tid. Ingen slike penninger med halv vekt ble funnet i Gresliskatten. Det er derfor rimelig å tro at skatten ble lagt ned før disse nye penningene kom i omløp, trolig en gang etter 1093.

Nå kan man selvfølgelig si at de synspunktene som presenteres her ikke avviker særlig fra det som har vært skrevet tidligere. Forskjellen mellom t.p.q. ca. 1080 og ca. 1093 er kanskje ikke så stor, men dette funnet er så stort og står så sentralt i den tidlige fasen av norsk mynthistorie at den bør belyses fra så mange sider som mulig.

Mynter fra Gresliskatten utbudt for salg i 1881

Etter at myntene var ordnet og registrert, ble betydelige deler av dem tilbudt andre universiteter, myntkabinetter og private samlere. Norsk mynt fra det 11. århundre finnes i myntsamlinger verden over, og i auksjonskataloger, norske som utenlandske, finnes et ikke ubetydelig antall eksemplarer utbudt for salg.

<i>Klasse</i>	<i>Utbudt for salg</i>	<i>Antall i Gresli-skatten</i>	<i>Salg %</i>
T	208	375	55
S	186	335	56
C	193	317	61
Y	68	305	22
U	172	238	72
O	40	107	37
N	41	104	39
X	27	78	35
F	10	68	15

V	15	53	28
I	6	43	14
R	17	42	40
L	15	33	45
P	8	26	31
H	4	16	25
J	2	15	13
Q	3	14	21
M	3	12	25
G	2	5	40
E	1	3	33

Salget av dubletter fra Gresliskatten i regi av Universitetets Myntkabinett ble iverksatt i 1881 og fortsatte i hvert fall til 1920-årene. Mange av myntene ble kjøpt av datidens storsamlere som Grimsgaard, Lynge, Bech med flere. Ved å studere auksjonskataloger der skandinaviske storsamlere selger deres samlinger kan man se hvilke mynter som ble kjøpt av hvem. I enkelte tilfeller er det mulig å følge enkeltteksemplarer fra den ene auksjonen til den andre helt frem til våre dager, bokstavelig talt helt tilbake til oppdagelsen av myntene på gården Gresli i Tydalen i Sør-Trøndelag i 1878.

Noter

¹ L.B. Stenersen, *Myntfundet fra Græslid i Thydalen*. Festprogram i anledning af Deres Kongelige Høiheder Kronprins Oscar Gustav Adolphs og Kronprinsesse Sophie Marie Victorias Formæling den 20de september 1881, Christiania 1881.

² L.B. Stenersen, *Om et Myntfund fra Imsland i Ryfylke*, Christiania 1889; L.B. Stenersen, *Om et Myntfund fra Helgeland i Hole*, Christiania 1895 og L.B. Stenersen og A.W. Brøgger, *Et Myntfund fra Måge i Ullensvang*, *Bergen Museums Årbok* 1912, nr. 7, 3-15.

³ Stenersen 1881, 71.

⁴ Brita Malmer, A contribution to the numismatic history of Norway. *Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis*, Pars prima, KVHAA, Antikv. serien 9, Lund 1961, 251-5 og 316-20.

⁵ Kolbjørn Skaare, *Coins and Coinage in Viking-Age Norway*, Lund 1976, 165, nr. 143.

Fig. 1. Så här kan fyndet ha gjorts.

Kor hittade silverskatt på Gotland

Leif Zerpe och Gert Rispling

Länsmuseet på Gotland gjorde den 3 maj 2005, tillsammans med representant från länsstyrelsen, en besiktning på en gård i Burs sn på södra Gotland, efter anmälan från markägaren om upphittade silvermynt. Ett trettio-tal mynt hade påträffats i markytan och tagits till vara. Upphittaren berättade att ca 10 av mynten låg samlade på ett ställe men de låg uppenbarligen inte i ursprungligt läge. Myntanhopningens ungefärliga läge markerades med en sten.

Vid besiktningen påträffades ytterligare ett tiotal mynt. I samråd med länsstyrelsen bestämdes att länsmuseet skulle undersöka fyndplatsen och göra en dokumentation av myntens spridning över ytan samt söka lokalisera skattgömmen.

Fig. 2. Volgabulgarer? Bulgar? Ca 900-910. Nr 71.

Fig. 3. Volgabulgarer. Bulgar ca 934-35. Nr 72.

Fyndplatsen är belägen på en sandås ovanför ett fuktigt område bevuxet med lövträd. Åsen är merendels täckt av ett tunt, gräsbevuxet, jordlager och har sannolikt aldrig varit uppodlad. Av skattdokumentationen framgår att området utgjorde ängsmark kring år 1700. Gårdstomtens läge är oförändrat sedan denna tid. Det finns inga fasta forn lämningar registrerade i omedelbar närhet av fyndplatsen, men ett 60-tal meter åt norr observerade markägaren svarta, eldpåverkade, stenar i samband med sandtäkt på 1970-talet.

Området är stängslat och används som kohage. Sedan en längre tid finns anordning för utfodring av kreaturen i direkt anslutning till fyndplatsen, varför det gräsbevuxna jordlagret har trampats sönder av djuren och den underliggande sanden frilagts.

Mynten hade sin huvudsakliga spridning inom en 10 x 5 meter stor yta. Platsen för skattgömmen kunde inte avgöras och mynten påträffades, med några undantag, ett och ett. Sammanlagt framkom 185 mynt.

Utbredningen av mynten i marken följde i stort sett kornas gån2gstråk uppe på sandåsen, mellan utfodringsplatsen och lövskogen nedanför (fig. 1). Enstaka mynt låg nedanför åsen och avståndet mellan de ytterst belägna mynten utmed stråket var 17,5 m.

Utöver skatten påträffades inga lämningar, vare sig i form av kulturlager eller konstruktioner, med koppling till bosättning eller annan verksamhet.

Alla mynten är islamiska (inkl. imitationer) och drygt en tredjedel är bestämda med hjälp av skannade bilder (75 av 185). Av dessa är

Fig. 4. Volgabulgarer. Bulgar ca 937-38. Nr 73.

56 hela (75 %) och 19 är fragment (25 %). De flesta är från den samanidiska dynastin, kronologiskt väl sammanhållna till perioden 282-326 e.h. (895-96 till 937-38 e.Kr.). Sammansättningen är följande: abbasidiska (9 ex., 12 %), samanidiska (61 ex., 81 %) och imitationer (5 ex., 7 %). Det äldsta myntet är abbasidiskt,präglat 220 e.h. (835 e.Kr.). Det är f.n. inte helt klart vilket mynt som ska bedömas som det yngsta bland de undersökta mynten. Slutmyntet brukar vara ett reguljärt islamiskt mynt, här samanidiskt. Det yngsta samanidiska är daterat 326 e.h. (937-38 e.Kr.). Emellertid ger försök att datera med hjälp av andra fynd där imitationerna förekommer (närmast nr 64 och 65) ett annat resultat: 330 eller 332 e.h. (941-42 eller 943-44 e.Kr.). En sådan datering är med nödvändighet något osäker. Dessutom finns en klar fyndfattigdom när det gäller fynd från tidigt 900-tal. Imitationerna kan inte dateras genom det i inskrifterna givna året (inte mer än att de kan antas vara senare än det givna året eller senare än den tidigaste förekomsten av varje annan detalj i myntbilden). De 75 mynten kommer från inalles sex myntorter och ett antal okända sådana: Madinat al-Salam (1 ex.), Faris (1), Andaraba (9), Samarqand (17), al-Shash (36), okänd inom kalifatet (6), Bulgar (3) och okänd källa utanför kalifatet (Bulgar? 2). Intressantast är de fem imitationerna. Första året är enligt islamisk tideräkning (e.h.) och det andra enligt kristen tideräkning (e.Kr.).

KALIFATET

Abbasid

al-Muʿtasim

1 Madinat al-Salam 220/835

al-Mutawakkil

2 Myntort? 240/854-55

3-4 Myntort? (233-46)/847-61

Kalif?

5 Myntort? (ca 219-79)/833-92, frg

6-8 Myntort? (ca 230-55)/ca 844-69

al-Muʿtamid (256-79/870-92)

9 Faris 274/887-88

Samanid

Ismaʿil b. Ahmad

10 [Andaraba] [290]/902-3, frg, 14/R7

11 [Andaraba] 29[4], frg

12 Andaraba 295/907-8

13 Samarqand 287/900, hål

14 al-Shash 282/895-96

15 al-Shash 283/896-97

16-17 al-Shash 286/899-900, hel + frg

18 al-Shash 288/900-1

19 al-Shash 28(9)/901-2

20-21 [al-Sha]sh 290/902-3, hel + frg

Ahmad b. Ismaʿil

22 Andaraba 300/912-13

23-25 Samarqand 298/910-11

26-27 Samarqand 300/912-13

28 al-Shash 296/908-9, graff.

29-31 al-Shash 297/909-10

32-33 al-Shash 298/910-11

34 [al-Shash] 3[00]/912-13, frg

Nasr b. Ahmad

35 [Andaraba] 303/915-16, frg

36 Andaraba 306/918-19

37 Andaraba 3(06)/918-19, frg

38 (Andaraba) [3]1[0]/922-23, frg

39 Andaraba "300" (ca 315-20, en- och tiotal utelämnade i året), frg

40-41 Samarqand 309/921-22, hel + frg

- 42-44 Samarqand 310/922-23, 2 hela + 1 frg
 45 Samarqand 313/925-26
 46 Samarqand 316/928-29
 47 Samarqand 320/932
 48-49 al-Shash 303/915-16
 50 al-Shash (303-4)/915-17
 51-54 al-Shash 304/916-17
 55 al-Shash 311/923-24
 56 al-Shash 312/924-25
 57-58 al-Shash 316/928-29, hel + frg
 59 al-Shash 317/929-30, frg
 60 al-Shash 318/930-31
 61 [al-Shash] ca 3[11-20], frg
 62-63 al-Shash [319-20], frg
 64 al-Shash 321/933
 65 al-Shash 323/934-35
 66 al-Shash 324/935-36
 67 al-Shash 325/936-37
 68 al-Shash 326/937-38
 69 Myntort? 302/914-15, frg

Furste?

- 70 Myntort? år? (f.n. obestämt), frg

IMITATIONER

Volgabulgarer?

Bulgar?

- 71 "Myntort? årtal?", frg

Denna imitation (efterpräglings), som har barbariska och delvis retrograda inskrifter, är unik. Typen är saffaridisk med emir ʿAmr al-Layth (265-88/879-901) som myntherre (här utan "bin"). Saffariderna bröt helt med kalifen i Bagdad. När saffariderna blev besegrade av samanidiska styrkor, erbjöd kalifen tacksamt den samanidiske emiren Ismaʿil att vara guvernör över provinsen Khurasan. Denna stampkombination (S282) nu känd i 3 ex. Endast 1 ex. i daterbart fynd (Birka, år 1873, tpq 347/958-59) men den dateringen är orimligt sen. "S282" bör kunna dateras till 290-talet/ca 900-910. Stil och tidiga förebilder talar för en attribuering till den första volgabulgariska imitations-gruppen (jfr K65), men något bevis i form av stampkopp-ling finns inte.

Volgabulgarer

Bulgar

- 72 "al-Shash 308/920-21"

Genom andra fynd daterbar till ca 934-35 (tpq 323/934-35 och 325/936-37). K49 1/R1. Denna stamp-kombination nu känd i 76 ex.

Volgabulgarer

Bulgar

- 73 Bulgar "301/913-14"

Daterbar till ca 937-38 (tpq 326/937-38, detta fynd, och på basis av annat fynd 326/937-38). K102 56/R35. I denna stampkombination känd i 6 ex. Åtsides-stampen är officiellt volgabulgarisk - i kraft av myntorten Bulghar (Bulgar) som verklig myntort. Däremot måste årtalet 301 vara fiktivt. Att återge ett riktigt årtal var svårare.

Volgabulgarer

Bulgar

- 74 ingen ort, inget år

K 101 43/R25. Detta mynt - i en stampkombination som är känd i nio ex. - är sen (tpq 332/943-44 och 333/944-45). Mynten i kedja 101 (f.n. 1268 ex.) dateras till ca 295-ca 330. Stamparna 43 och R25 är bland de senaste i kedjan.

Volgabulgarer?

Bulgar??

- 75 "Samarqand 288/900-1"

Retrograd, men inskrifterna är i övrigt välgjorda och kan läsas med hjälp av en spegel. Alla föregående imitationer kan mer eller mindre säkert knytas till volgabulgarernas hu-

Fig. 5. Volgabulgarer. Bulgar ca 940. Nr 74.

Fig. 6. Volgabulgarer? Bulgar?? 940-talets början. Nr 75.

vudort Bulgar. Däremot har nr 75 osäkert ursprung. Den tillhör i varje fall inte den volga-bulgariska huvudserien, den som kan knytas till Bulgar fram till ca 330/332. Endast 1 ex. med dessa stamper är känt sedan tidigare (Gotlands läns museum, GF VLS 36, utan proveniens). En summarisk genomgång av liknande imitationer från 900-talet (S13, S23, S25, S32, S73, S99, S100) visar på en sen datering, tidigast ca 330/941-42. Om vi ska spekulera över ursprunget, behöver den avvikande retrograda stilen och andra egenskaper (t.ex. total avsaknad av stampkopplingar) inte betyda mer än att myntorten Bulgar gått in i en ny fas. Det finns en lucka i Bulgar-myntningen, mellan den intensiva imitativa perioden och den första officiella volga-bulgariska myntningen där. Den förra tog slut ca 330/332 och den senare började 346/347. Luckan mellan 332/943 och 346/957 skulle kanske kunna fyllas av "den retrograda 900-talsgruppen", som nr 75 tillhör. Om detta är riktigt, skulle även de spektakulära "falkmynten" med ett kristet kors (S99, S100) behöva omvärderas. De har tidigare tentativt attribuerats till ruserna i Kiev (G. Rispling, *Coins with crosses and bird heads, Fornvännen* 1987, 75-87).

Den andra volgabulgariska myntorten, Suwar, påbörjade en imitativ islamisk myntning på 330-talet/940-talet, vilket var mycket senare än i Bulgar. Nr 75 passar stilistiskt mindre väl med belagda imitationer från Suwar, inte heller med den första officiella volgabulgariska typen, Suwar 338/949-50. Suwarmyntningens början kan dateras till

slutet av 330-talet, vilket teoretiskt skulle ge oss möjlighet att placera nr 75 i Suwar. Det finns en omständighet som talar för Suwar: det kristna korset. Kors finns belagda på imitationer av islamisk typ från Suwar och korset finns även inom "den retrograda imitationsgruppen" (särskilt falkmynten, ovan). Det verkar som att en del av volgabulgarerna - de första muslimerna utanför kalifatet - hade avfallit från den rätta tron.

Huruvida nr 75 också kan tillskrivas khazarerna är ovisst. Khazarerna, som enligt skriftliga källor bekände sig till judendomen, kunde naturligtvis tillverka islamiska mynt. Det gjorde de redan på 800-talet, men det har hittills inte varit möjligt att ens med största reservation konkret hänföra någon 900-talsimitation till khazarriket. Vi bör ändå räkna med khazarerna som en av flera möjliga källor till imitationerna i vikingatidsfynden.

Förklaringar

K - nr i stampkedja.

R - fränsida.

S - stamp som inte kopplar till en kedja.

T.p.q. - terminus post quem. Tidigast möjliga tidpunkt (för nedläggning av skatt).

Samlingen av svenska mynt i Berlin

Kenneth Jonsson

Myntkabinettet i Berlin (Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett) öppnade 22 okt. 2004 efter att ha varit stängt för ombyggnad sedan 1998. Museet har anor som sannolikt går tillbaka till 1500-talet. Det bygger på kurfurstarnas av Brandenburg samlingar med Friedrich Wilhelm 1640-1688 som egentlig grundare av samlingen. År 1649 fanns 4.900 mynt i samlingen och redan 1686 anställdes en numismatiker, Lorenz Beger 1653-1705.

Fig. 1. Karl IX, Stockholm, 3 riksdaler 1606.

Flera stora samlingar förvärvades sedan vid olika tidpunkter. Provenienser för de enskilda mynt som förvärvades antecknades först fr.o.m. 1868. Proveniensen för mynt som fanns dessförinnan i samlingen kan endast fastställas i vissa fall som t.ex. de exemplar som kommer från förvärvet av P.P. Adlers stora samling 1821. Totalt ingår ca 363.000 mynt i samlingarna som, förutom Tyskland, är speciellt stark på antika grekiska mynt och karolingiska mynt. För den senare kategorien räknas den som världens främsta samling tack vare förvärvet av Gariels samling 1911.

Samlingen av svenska mynt är betydelsefull och framförallt stark för dalrar och riksdalrar medan lägre valörer kan vara sämre

representerade. De flesta mynten förvärvades före 1868 och det betyder också att de som regel saknar proveniens. Tack vare mynt från fynd finns den äldsta svenska myntningen representerad med 4 ex. från Olof Skötkonung och 2 från Anund Jakob. Under medeltiden finns många exemplar från t.ex. Erik av Pommern (23) och Sten Sture d.ä. (20). För tiden t.o.m. Kristina anges ungefärligt antal ex. nedan (inkl. en del av besittningsmynten som bara delvis är placerade under Sverige). Som exempel kan dock nämnas att under Gustav II Adolf ligger 41 tyska mynt som nästan enbart är i dukat- och talervalörer.

Vikingatid	6
Medeltid	101
Gustav Vasa	37
Erik XIV	26
Hertigarna Johan och Karl	2
Johan III	60
Sigismund	12
Hertig/kung Karl IX	52

Fig. 2. Kristina, Stockholm, provmynt 1649 i koppar för 2 riksdaler/daler (christin).

Hertig Johan av Östergötland	5
Gustav II Adolf	82
Kristina	57

Gustav II Adolf är, säkerligen som ett resultat av kopplingen till Tyskland genom 30-åriga kriget, antalsmässigt bäst representerad bland det äldre materialet. Som i alla gamla samlingar finns också ett större antal sällsynta eller unika mynt. Till den senare kategorin hör två mynt som inte publicerats tidigare.

1. Karl IX, Stockholm, 3 riksdaler 1606. Vikt 87,02 g. Utan proveniens (fig. 1).
2. Kristina, Stockholm, provmynt 1649 i koppar. 21,42 g. Utan proveniens (fig. 2).

Under Karls första år som riksföreståndare präglades 1598-1604 en serie mynt i valörer från 4 daler till 1 fyrk. Serien är unik för svenska förhållanden genom att samtliga valörerna har samma motiv på en sida, Jahve inom strålkran. Motivvalets kraftiga religiösa betoning kan sättas i samband med religionsstriderna (Ruhne 2005, 20). År 1604 bytte dalern namn till riksdaler och daler blev härefter en beteckning för 4 mark. Nya mynt i valören 1 riksdaler präglades först 1608 med en traditionell Salvatorsbild på fransidan men med en för valören ny åtsidestyp med Karl i helfigur. Präglingen av en ny valör i silver, 20 mark, hade inletts 1606. År 1607-1611 utgavs dessa två typer också som praktmynt i silver. Upplagorna var mycket låga och de var inte avsedda att cirkulera i öppna handeln utan fungerade mer som gåvor eller i officiella samhang som ambassader m.m. Tre typer av Karl IX:s multipelriksdalar var kända tidigare, med riksdalerstamper 1609 (4 resp. 3 riksdaler), med 20 marksstamper 1607 och 1611 (båda 2 riksdaler) med borttagen valörteckning, samt dels med 8 marksstamper 1608 (2 riksdaler). Samtliga är präglade efter kröningen 15 mars 1607, vilket också med ett undantag gäller för guldmynten. Det här pu-

blicerade exemplaret är därmed det första i silver som präglats före kröningen, vilket också framgår av att kronan, spiran och nyckeln ligger på ett bord bakom Karl.

Berlinexemplaret ärpräglat med 20 marks-typer, men vikten, 87,02 g, visar att den inte avsåg valören 20 mark. Det finns heller ingen antydning till att en valörbeteckning 20 M S avlägsnats. Ingen kontroll har gjorts för att se om åtsidesstampen också är känd med valörbeteckning (20 M S). Enligt myntordningen skulle mynt i valören 20 mark väga 98,73 g med en halt av 821 tusendelar. Som jämförelse väger 6 ex. av 20 marken mellan 96,63 g och 98,42 g. Ett kraftigt slitet ex., där man kan se rester av valörbeteckningen (20 M S), väger emellertid så lågt som 92,08 g (Schmitz 484). Slitningen kan inte förklara den låga vikten och om det inte är fråga om tryckfel är den låga vikten svår att förklara.

Det nya exemplaret gör det intressant att studera nominalerna för Karl IX:s praktmynt i silver. Det är inte avsikten att här gå in på en mer detaljerad analys, men några kommentarer kan göras. Enligt myntordningen skulle 1 riksdaler väga 29,25 g, och hålla 14 lod (875 tusendelar silver). Nedan redovisas vikter för praktmynt präglade i Stockholm med riksdaler- resp. 20 markstyp. Ett ex. med vikten 37,96 g motsvarar 1 1/3 riksdaler (28,47 g per riksdaler). Tack till Hans Menzinsky som meddelat samtliga viktuppgifter.

<i>Nominal</i>	<i>Vikt i gram</i>	<i>Gram per rdr</i>
4 riksdaler	115,64	28,91
3 riksdaler	97,46	32,49
2 riksdaler	59,87	29,94
	58,96	29,48
	55,31	27,66

Det ex. som ligger närmast myntordningens vikt är exemplaret i Berlin (29,01 g per rdr). Som jämförelse väger mynt i valören 1 riksdaler mellan 29,32 g och 28,31 g (18 ex.), d.v.s. en mer jämn vikt i förhållande till myntord-

ningen. Det kan också konstateras att, förutom Berlinexemplaret, är alla ex. i högre valörer än 2 riksdaler präglade med riksdalertyp, medan de ovan redovisade vikterna för 2 riksdaler är av 20-markstypen.

Med undantag för ett fall (3 riksdaler som stämmer med vikten för 20 mark [98,73 g enl. myntordningen]) är det uppenbart att praktmyntens vikt i övriga fall anpassats efter riksdalerräkningen. Alternativet att vikterna i vissa fall anpassats efter markräkning är därför en möjlighet. Riksdaler och markvalörer präglades med olika halt (875 resp. 821 tusendelar. En närmare analys av hela frågan kräver därför också att man gör haltanalyser av samtliga ex. för att se hur halten passar med riksdaler- resp. markräkningen.

Provmynt i koppar till (högre) silveralöser är tidigare kända från 1647 (SM 136) och 1648 (SM 135). På den förra anger valörsiffran att den avser 4 mark. Den senare, graverad av Jean d'Armand, saknar vakörsiffra och något exemplar i silver är inte känt. Åtsidan har istället präglats i silver som christin (2 riksdaler/daler i kombination med en fransida graverad av Petter Michelson (Hemmingsson 2004). Berlinexemplaret är ett tidigare okänt kopparavslag med dessa stammar.

Anledningen till att Jean d'Armand fick i uppdrag att tillverka stammar var att man inom riksrådet var missnöjd med den konstnärliga kvaliteten på mynten (Hemmingsson 2004, 76-78). Medan mynten i riksdaler-valörer hade den sedan Gustav Vasa (med vissa avbrott) traditionella Salvatorsbilden på fransidan blev stora riksvapnet utmärkande för fransidans markvalörer under Kristina. d'Armands uppdrag avsåg sannolikt 4-marken eftersom den motivmässigt ansluter till den. Dess långt högre konstnärliga kvalitet kan vara orsaken till att den bara präglades på prov i koppar och istället kombinerades med en helt ny fransidestyp (SM 7 och 8) för en ny högre valör (christin = 2 riksdaler/daler) varav Berlinexemplaret slogs

som prov.

Provmyntet 1647 med valörbeteckning 4 mark är märklig genom att den är känd i inte mindre än fyra ex. En orsak kan ha varit att åtsidesstampen var alltför sliten och att exemplaren därför inte blev av önskad kvalitet trots flera präglingsförsök.

Litteratur

Hemmingsson, B. 2004 - Jean d'Armand, Petter Michelson och 1649 års "Christin". *Svensk Numismatisk Tidskrift* 2004:4, 76-81.

Kluge 2004 - B. Kluge, *Das Münzkabinett. Museum und Wissenschaftsinstitut*. Berlin 2004.

Ruhne, S. 2005 - Mynt i maktens tjänst 1568-1611. *Myntstudier* 2005:1, 1-26.

Schmitz - Auktionskatalog över K.E. Schmitz samling. Swiss bank Corp. och Spink Taisei Numismatics Ltd. Zürich 30/11 - 1/12 1989.

SM - Almer, Y., Ahlström, B. och Hemmingsson, B. *Sveriges mynt 1521-1977*. Stockholm 1976.

Wallroth, K.A. 1918 - Sveriges mynt 1449-1917. Bidrag till en svensk mynthistoria meddelade i myntdirektörens underdåniga årsberättelser. *Numismatiska Meddelanden* XXII. Stockholm 1918.

Ett nygammalt myntfynd från Linköping

Ann-Charlott Feldt och Kenneth Jonsson

Enligt en långlivad tradition ska under medeltiden ett franciskanerkonvent ha legat på platsen för dagens biskopsgård i Linköping. Arkeologiska undersökningar har bedrivits på platsen under åren 1958, 1960-63, 1986, 1991, 1998 och 2003. Det som antagits utgöra konventsområdet upptas idag dels av den nuvarande biskopsgården, dels av museiparken.

Den nuvarande biskopsgården i Linköping är centralt belägen direkt norr om dom-

1. a) Sverker Karlsson 1196-1208. Lödöse. Penning (brakteat). LL XII:A:4. 0,20 g. Den höga vikten beror på korrosionen. Skala 2:1. b) Teckning av samma mynttyp i naturlig storlek.

kyrkan. Både i öster och väster fanns under medeltiden gårdar med stenhus som kan kopplas till prebenden vid domkyrkan. Prebenden var stiftelser med gods och jord som ekonomisk grund. Prebendegårdarna fungerade som underhåll för kaniker vid domkyrkans olika altarstiftelser. Än idag finns bevarade medeltida byggnader på intilliggande tomter. I närheten finns även den medeltida biskopsgården, d.v.s. Linköpings slott, som i samband med reformationen övertogs av Gustav Vasa.

Biskopsgården består idag av en huvudbyggnad som uppfördes under 1730-talet längs med Hunnebergsgatan. Öster om huvudbyggnaden finns ett medeltida stenhus med gaveln mot gatan. Två uthusbyggnader är placerade längs med Hunnebergsgatan öster om stenhuset. Dessutom finns en friliggande, medeltida källare inne på tomten. Biskopsresidenset flyttade till tomten år 1558 i och med att Gustav Vasa skänker gården till biskop Erik Falk (biskop 1558-1569).

Senare års forskning har pekat på att franciskanerkonventet inte var beläget på platsen för biskopsgården utan istället låg sö-

2. Gustav Vasa. Västerås. Örtug 1530. SM 22. 1,80 g.

3. Gustav Vasa. Åbo. 2 öre (klipping) 1556. SM 241. 2,93 g

der om staden (Tagesson 2002, 320-323). Det innebär att man nu kunnat finna en lämplig placering för den från de historiska källorna kända Bredgården, som ska ha legat norr om domkyrkan.

Bredgården omtalas i dokument första gången 1351 då den köptes av riddaren Rörick Bonde. Två år senare pantsattes gården hos Håkan Kampe. År 1364 sålde fru Cecilia Petersdotter en åker vid sin gård Bredgården till domkyrkan. Bo Jonsson Grip köpte gården 1367 för att 1370 skänka den kantorstjänsten vid domkyrkan. Han köper 1414 tillbaka gården av sin hustru Cecilia och sonen Karl. Bredgården har under medeltiden sannolikt varit uppdelad på flera enheter. Detta skulle kunna förklara att gården både ägs av kyrkan och av privatpersoner.

Den undersökning som utfördes 1960-63 ingick i ett större forskningsprojekt som beslutades av stadsfullmäktige i Linköping 1957 på förslag från nämnden för Westman-Wernerska fonden. Målsättningen var att undersökningar skulle genomföras inom hela det förmodade konventsområdet. Undersökningarna leddes av arkeolog Carl-Filip Mannerstråle från Riksantikvarieämbetet. Någon fullständig rapportering av resultaten kom aldrig till stånd och Mannerstråle kom att förvara dokumentationsmaterialet i sitt hem. Det är oklart hur stora ytor som egentligen undersöktes inom området.

År 1988 hämtades ritningar och fynd av Östergötlands länsmuseum och en rapport sammanställdes med hjälp av medel från Claes och Greta Lagerfelts stiftelse (Tagesson 1989). Det visade sig senare att detta inte var det fullständiga materialet och i juni 2003 meddelade Mannnerstråles änka att

ytterligare ritningar och foton hade påträffats och fanns att hämta. Strax därefter överlämnade hon även en kartong med mynt hörande till samma fyndmaterial.

Vid undersökningarna kunde spår efter ett stort antal, nu försvunna, byggnader påvisats. Bland annat har sannolikt den medeltida källaren ingått i en större byggnad och det har dessutom funnits en byggnadskropp i väster så att en i det närmaste kringbyggd gård bildats. Keramik från undersökningarna visar på aktiviteter i området från 1200-talet och framåt. Även enstaka äldre skärvor av importerad sk Östersjökeramik har påträffats både vid den aktuella undersökningen och senare (Feldt i manus).

Myntmaterialet omfattar 114 ex. vartill kommer 5 polletter och 1 räknepening. De är inte konserverade ännu och uppgifterna här är därför preliminära. Många av mynten är annars påfallande lite korroderade vilket kan bero på att utgrävningen genomfördes redan för över fyra decennier sedan, d.v.s. innan förurningen som orsakats av utsläpp hade hunnit få ett större genomslag. Mynten täcker perioden ca 1200 till 1861. En penning (brakteat) präglad i Lödöse under Sverker Karlsson, 1196-1208 (fig. 1) enligt götaländsk mynträkning, är inte bara det äldsta från tomten utan även det äldsta medeltida mynt som hittats i hela Linköping inkl. domkyrkan och S:t Lars. I Östergötland är typen tidigare känd i tre ex. från Bjälbo kyrka och i fem ex. från Alvastra kloster. De gotländska mynten som var totalt dominerande i myntcirkulationen i Östergötland från 1100-talets senare del/slut till ca 1250, saknas däremot i Biskopsgården. De fastlandsvenska mynten i lösfynden i Östergötland kom under motsvarande period huvudsakligen från Lödöse (16 ex.) med betydligt färre (4 ex.) från myntorter i Svealand (Sigtuna, Uppsala och Nyköping).

Av ett dussintal starkt fragmenterade mynt i Biskopsgården kan något höra till 1200-talet, men annars följer ett hopp till

Magnus Eriksson 1319-1363. 1300- och 1400-talen är också de bäst representerade perioderna med vardera ett 20-tal mynt. Medan 1300-talet domineras av svenska mynt är de i minoritet (5 ex.) under 1400-talet som domineras av gotländska, danska och framförallt tyska brakteater från Mecklenburg. Resterande århundraden har ett 10-tal mynt vardera.

Gustav Vasa är representerad med bl.a. ett par örtugar varav en är en ovanlig variant av Västerås 1530 (fig. 2). I samband med ryska kriget 1555-1557 präglades mynt i Åbo varav ett ex. av 2 öre (klipping) 1556 (fig. 3) hittades i Biskopsgården. Inflationen under Erik XIV gjorde att finvikten för 2-öret sänktes med nästan 30% (Wallroth 1918, 28-29). Det bör betyda att större delen av Gustav Vasas 2-ören då försvann ur cirkulation och smältes ned. Detta faktum samt att exemplaret från Biskopsgården är ovanligt välbevarat talar för att det inte varit i cirkulation någon länge tid innan det hamnade i jorden i Biskopsgården. Under 1556 präglades 2-öret i 11.560 ex. (Wallroth 1918, 35) vilket förefaller som en låg upplaga med tanke på att ca 20 ex. är bevarade.

De utländska mynten i Biskopsgården överensstämmer i stort med vad som är normalt för myntcirkulationen i Östergötland under medeltiden. Utan att för den skull vara ovanliga avviker emellertid fyra mynt från det mer normala genom att de i Östergötland annars normalt bara förekommer i klostermiljöer; ett danskt borgarkrigsmynt från 1300-talet, en norsk penning från Olav IV Håkonsson 1380-1387, en baltiskt artig från Reval ca 1400 och en pfennig från Tyska Orden. Bland mynten från nyare tid finns även ett tyskt kopparmynt, Rostock, 3 pfennig 1741.

Myntfynden från Biskopsgården är rikare än normalt från en stadsgrävning och det kan sannolikt sättas i samband med kopplingen till kyrkan.

Litteratur

Feldt, A-C. i manus – *Arkeologisk förundersökning 2003, Rosengången, Linköpings stad, Östergötland*, Arbetsmaterial och rapportmanus. Östergötlands länsmuseum. LL - Lagerqvist, L.O. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt*. Stockholm 1970.

SM - Almer, Y., Ahlström, B. och Hemmingsson, B. *Sveriges mynt 1521-1977*. Stockholm 1976.

Tagesson, G. 1989 - *Arkeologisk undersökning 1960-63, Kv Aposteln 2 och Abdsalon 1, Linköpings stad, Östergötland*, Rapport Östergötlands länsmuseum.

Tagesson, G. 2002 - *Biskop och Stad – aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping*. Lund Studies in Medieval Archaeology 30. Stockholm.

Wallroth 1918 - KA. Wallroth, Sveriges mynt 1449-1917. Bidrag till en svensk mynthistoria meddelade i myntdirektörens underdåniga årsberättelser. *Numismatiska Meddelanden* XXII. Stockholm 1918.

Aktuellt

Fynd

Karby, Össeby Garn sn, Uppland

I samband med en arkeologisk utgrävning av grav 3 på gravfält 220 i Karby, Össeby Garn sn, Uppland 2004 hittades en liten skatt med vikingatida mynt. Av totalt 8 mynt är sju islamiska och en böhmisk. Alla mynten är starkt fragmentariska. Alla utom ett av de islamiska mynten är utgivna under den samandiska dynastin (alla är bestämda av Gert Rispling). De är för fragmentariska för att de ska kunna bestämmas till präglingsår. Det yngsta myntet är en multipeldirham präglad ca 961-999.

För 900-talets mitt minskade importen av islamiska mynt drastiskt och de flesta dirhamerna i skatten är troligen präglade före ca 955. Det böhmiska myntet (Fig. 1) är sannolikt präglat för Boleslav II 967-999 i Prag (jfr Frantisek Cach, *Nejstarsi ceske mince*, I,

Fig. 1. Böhmen. Boleslav II, 967-99. Prag. Cach 123. Endast en bit av centrum är bevarad. Teckningen visar hur ett helt mynt ser ut.

Prag 1970, nr 123). Vikten är endast 0,18 g mot drygt 1 g för ett helt exemplar. Den böhmiska myntningen började ca 970-975. I svenska fynd är Cach 123 den vanligaste med 14 säkra ex. Tillsammans med andra Cachnummer med motiv hand)(ansikte kan den dateras till ca 985 med ledning av ett polskt fynd i Gebice 1939 (Lidia Prgomet, *Böhmiska mynt i fynd från vikingatiden*, C-uppsats i arkeologi, Stockholms universitet, 1992 ht, 9). I Sverige finns typen i skatter med slutmynt 991 och senare, vilket sammanfaller med en drastisk ökning av myntimporten från Europa under början av 990-talet. Graven och den lilla skatten kan därför dateras till tidigast ca 985, men mer sannolikt till ca 990-995.

KALIFATET

Abbasid

al-Muqtadir

1. Myntort? [31]4/[31]7/[31]9 e.h. (926-932 e. Kr.). 0,34 g.

Samanid

[Nasr b. Ahmad?]

2. [Samarqand?], [32]3? e.h. (934/35? e.Kr.). 0,17 g.

Furste?

3. [al-Shash], ca [330-70] e.h. (ca 940-980 e.Kr.). 0,14g.
4. Myntort? ca [330-70] e.h. (ca 940-980 e.Kr.). 0,21 g.
5. – ca [330-70] e.h. (ca 940-980 e.Kr.). 0,20 g.
6. – ca [330-70] e.h. (ca 940-980 e.Kr.). 0,18 g.
7. – ca [350-89] e.h. (ca 961-999 e.Kr.). 0,18 g. Multipeldirham från provinsen Badakhshan i nuv. norra Afghanistan.

BÖHMEN

8. Boleslav II 967-999. Prag. Jfr Cach 123. 0,18 g.

Litteratur

Peter Carelli, *Från Vespasianus till Leopold II. En sammanställning av jordfunna mynt i Lund 1833-1994*. Archaeologica Lundensia investigationes de antiquitatibus urbis Lundae, X. Malmö 2005. Om Stockholm är den svenska stad som har flest myntskatter är Lund den stad som har flest lösfynd. Carelli har gjort ett stort arbete genom att förteckna båda fyndtyperna från Lund. Av totalt 3.540 mynt funna i Lund kommer 1.790 från 36 skattfynd medan 1.750 är lösfynd. Mynten förtecknas fyndvis men tack vare olika söklistor är det lätt att få en systematisk överblick över materialet och hitta det man söker efter. Listorna kompletteras av avbildningar av 42 mynt. En mycket nyttig och intressant katalog där en inledande analys också görs över fyndens geografiska spridning i Lund.

Andreas Forsgren, *Sköna smycken i silfverne skattfynd. Smycken och smyckesfragment i depåer med tidigmedeltida gotländska mynt (ca 1140-1220)*. C-uppsats i arkeologi 2004 ht, Stockholms universitet. Handledare Nanouschka Myrberg.

Peter Ilisch, *Die Fritzlarer Colonia-Prägung des 11. Jahrhunderts*. Kassel 2004.

Peter Ilisch är den främste kännaren av den vikingatida myntningen i Köln samt efterpräglingar på ett stort antal myntorter. En av dessa senare är Fritzlar som är känd tack vare inskrifter på mynten. Med hjälp av stampkopplingar och stil har Ilisch nu fört ytterligare ett antal mynt med förvirrade inskrifter till Fritzlar, där myntningen inleddes på 1020-talet. En stor del av mynten i den rikt illustrerade katalogen kommer från svenska fynd.

Bernd Kluge, *Pferde für 100 Pfund Silber. Münze, Geld und Reichtum zur Zeit Otto des Grossen*. Magdeburg 2005. I denna lilla skrift behandlar Kluge frågor kring myntcirkulation och myntanvändning under Otto I 936-973. Det skriftliga källmaterialet utnyttjas flitigt med många intressanta detaljer. Även skillnaderna mellan Tyskland och Skandinavien kommenteras.

Elisabet Regner, *Den reformerade världen. Monastisk och materiell kultur i Alvastra kloster från medeltid till modern tid*. Stockholm Studies in Archaeology 35. Stockholm 2005. Denna doktorsavhandling behandlar främst Alvastra kloster och därmed relaterade problem. Den innehåller emellertid också en förteckning över de ca 1.450 mynt som hittades vid utgrävningen av klostret 1921-1953. Myntfynden utgör ett viktigt källmaterial i avhandlingens analysdel.

Kenneth Jonsson

ISSN 1652-2303

© Numismatiska forskningsgruppen och förf. Foto förf. om inget annat anges.